

Evolūcijas teorijas un teoloģijas sintēze Teijāra de Šardēna darbā „*Cilvēka fenomēns*”

The Synthesis of the Theory of Evolution and Theology in Teilhard de Chardin`s work „The Phenomenon of Man”

Mārtiņš Kasaross
Latvijas universitāte
Teoloģijas fakultāte
Rīga, Raiņa Bulvāris 19

Atslēgas vārdi: bioloģiskā evolūcija, noosfēra, kompleksitātes/apziņas likums, Omega punkts

Anotācija:

Pjērs Teijārs de Šardēns(1881 - 1955) ir viens no zināmākajiem cilvēkiem dialogā starp evolūcijas teoriju atbalstošajiem dabaszinātniekiem un teologiem. Būdams vienlaikus kaismīgs ģeologs, paleontologs un dedzīgs jezuītu priesteris, viņš ir guvis ievērību ar savu kristīgās teoloģijas un evolūcijas teorijas sintēzi, kura, neskatoties uz kritiku no abu disciplīnu pārstāvju puses, daļai cilvēku mūsdienās, tāpat kā neilgi pēc tās atklāšanas sabiedrībai, kalpo kā viens no simboliem zinātnes un teoloģijas vienotībai.

Šajā referātā, balstoties Teijāra de Šardēna grāmatā „*Cilvēka fenomēns*”, kas tiek uzskatīta par viņa nozīmīgāko darbu, centīšos izklāstīt viņa uzskatu sistēmas galvenās idejas.

Summary:

Pierre Teilhard de Chardin(1881 - 1955) is one of the most known men in the dialogue between natural scientists supporting the theory of evolution and theologians. Being at the same time heated geologist, paleontologist, and keen Jesuit priest, he has gained attention with his synthesis of Christian theology and the theory of evolution, which in spite of criticism from representatives of both disciplines, to some part of people nowadays, just like briefly after it`s revealing to society, serves as one of the symbols for unity of science and theology.

In this paper, basing on book by Teilhard de Chardin „The Phenomenon of Man”, I will try to set forth the main ideas of his frame of reference.

Šardēns savu teoloģisko pārlicību pakārtošanas evolūcijas teorijai un ar to saistītajiem zinātnes atklājumiem dēļ tika franču jezuītu ordeņa izraidīts uz Ķīnu, kur 1929. gadā, ņemot dalību arheoloģiskajā ekspedīcijā, piedalās pirmo *Homo erectus* palieku atrašanās – pirmās atrastās atliekas tiek nodēvētas par Pekinas cilvēku.¹ Atrodoties Ķīnā, viņš ievērojami attīsta turienes ģeoloģiju (viens no sasniegumiem, piemēram, Ķīnas ģeoloģiskās kartes izveide)². Viņš tiek uzskatīts arī par ģeobioloģijas dibinātāju, kurš balstās uz makroevolūcijas procesu pētīšanu.³

Dialogā starp reliģijas un zinātnes pārstāvjiem Šardēns ieņem pozīciju, kuras pamatpieņēmums ir, ka viena no lielākajām kļūdām, kas rodas universālas pasaules ainu veidošanā, ir reliģijas un zinātnes distancētība vienai no otras. Viņš raksta, ka, lai universs tiktu izpētīts pietiekoši adekvāti, izpētīt visu tā fenomenu kopumu, nepietiek tikai ar vienu no viedokļiem, t.i. tikai zinātnieku vai tikai ticīgo. Katra no šīm sfērām ir nepieciešama daļa universa saprašanas mehānismam. Ir vajadzīga šo abu uzskatu sistēmu savienošana kā jauns fenomenoloģijas vai vispārinātās fizikas paveids, kurā savienosies lietu ārējais (*without*) un iekšējais aspekts (*within*) – tādā veidā vairāk pietuvojoties lietu patiesajai būtībai. Attiecībā uz lietu „ārējo” un „iekšējo” aspektu, ir jāpiemin svarīga lieta, proti, Šardēns pauž uzskatu, ka evolūcijas procesā nerodas nekas jauns, proti, viss, kas tika radīts sākotnēji – gluži vienkārši attīstās. Tādēļ viņš nedalīja matēriju „dzīvajā” un „nedzīvajā”, jo uzskatīja, ka pat mazākā un primitīvākā no universu veidojošajām daļiņām, kaut rudimentārā formā, satur sevī saprātu.⁴ (Šī ideja gan nepieder pašam Šardēnam, par to pirms viņa runā Henri Bergsons, Čārlzs Sanderss Pīrss un Džons B.S. Haldeins).

Mēģinot radīt universālu pasaules notikumu ainu, viņš balstās uz zinātnes sasniegumu kombināciju ar reliģiskajiem aspektiem. Viņa darbā „*Cilvēka fenomēns*” summētā uzskatu sistēma, kā viņš pats norāda, nav jāpieņem kā neapgājama patiesība – tas ir tikai zinātnisks traktāts (kritizēts no Petera Medavara puses – „dabas filozofija”), kā viņš raksta, taču tas ir balstīts uz nopietniem pētījumiem balstītās refleksijās.⁵

¹ Aczel, 5

² <http://www.mnhn.fr/teilhard/VieE.htm>

³ Concilium, 116

⁴ Phen., 71

⁵ Ibid., 29

Kā izriet no viņa biogrāfijas, šie pētījumi un refleksijas pamatojas viņa izglītībā, ko caurstrāvo viņa reliģiskā dedzība.

Viņš ir absolvējis jezuītu koledžu Mongrē, iegūstot bakalaura grādu filozofijā un matemātikā, jezuītu seminārā studējis filozofiju un teoloģiju, paralēli tam, absolvējot Kaennas universitāti, kur studēja literatūru. 1905. gadā viņš tika nosūtīts uz Kairu, kur viņam bija jāpasniedz fizika un ķīmija Svētās ģimenes Jezuitu koledžā⁶ Viens no svarīgākajiem gadiem viņa biogrāfijā ir 1908. gads. Šajā laikā viņš atradās Anglijā, kur turpināja studēt teoloģiju. Šajā laikā viņa sāka veidoties idejas par to, kā savienot reliģijas un zinātnes sfēras, izveidojot vienu, universālu pasaules ainu. Vienu no izšķirošākajiem impulsiem demonstrējamās sistēmas izveidei radīja jau pieminētā franču filozofa Henri Bergsona 1907. gadā publicētais darbs „*Creative evolution*”.⁷ Šis darbs piedāvā divas idejas, kuras var saskatīt arī Šardēna darbos – no Darvina „dabiskās atlases” neatkarīgs „vitālais spēks”, kas virza evolūciju, liekot tai būt kreatīvai, paralēli ķīmiski-fizikālajiem procesiem būtņēs, šis pats process garantē prāta un miesas vienotību⁸(Teijāra līdzīgais „*within of things*” un „*without of things*” vienotības princips).

Savu kaislību uz paleontoloģiju un dabas pētniecību viņš sāka izvērst savā zinātnieka profesijā neilgi pēc iesvētīšanas mācītāja amatā 1911. gada augustā, kad(1912. gadā) viņš, paralēli savam priesteram amatam, sāka strādāt Nacionālajā dabas vēstures muzejā, Parīzē. Viņa skolotājs bija Marselīns Būlē(Marcellin Boule) – ievērojamais *Homo neanderthalensis* fosiliju atradējs un pētnieks, kurš apmācīja arī Šardēnu hominīdo fosiliju pētniecībā. 1922. gadā Sorbonnas universitātē viņš ieguva doktora grādu dabas zinātnēs - ģeoloģijā, botānikā un zooloģijā.

Tātad, ko, veidojot savu sintēzi, viņš izmanto no zinātnes?

Pirmkārt, evolūcijas teorija – galvenā Šardēna izmantotā ideja - nepārtrauktā attīstība, „virzība uz priekšu”, no vienkāršākā uz sarežģītāko. Ir, visticamāk, ir pārņemta no Lamarkisma, kurš Šardēna izglītošanās laikā franču zinātnieku aprindās bija dominējošs pār Darvinismu.⁹ Lamarks, atšķirībā no Darvina, nepiedāvāja nekādus

⁶ <http://www.mnhn.fr/teilhard/VieE.htm>

⁷ Aczel, 74

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Henri_Bergson

⁹ Concilium, 114

evolūcijas virzības mehānismus¹⁰, un Šardēns izmantoja Henri Bergsona „vitālā spēka” principu, respektīvi - evolūcija virzās uz priekšu, pateicoties kādam „kreatīvam” spēkam. Vēlāk viņš pievērs pastiprinātu uzmanību Darvinismam un savā uzskatu sistēmā iestrādā, ja tā var teikt, Darvina „dabiskās atlases” principu, kas, iespējams, viņam norādīja uz to, ka ciešanas pasaulē, pretēji Baznīcas(Trientas koncils) pieņemtajai pārliecībai, eksistēja jau pirms cilvēka parādīšanas un, tātad, pirms grēkā krišanas.¹¹ Šis uzskats Šardēnam maksāja ar izraidīšanu uz Ķīnu. Baznīcai nepatika arī tas, ka Šardēns neatkāpās no atbalsta evolūcijas teorijai. Turklāt, grāmata „*Cilvēka fenomēns*”, tāpat kā citi Šardēna darbi, kuros kaut kādā mērā tika skartas teoloģiskās tēmas, ar savu „vitālā spēka” principu, kurš, kā saka Šardēns, atrodas „matērijas sirdī”, pēc Baznīcas ieskatiem bija pārāk tuvi panteismam.¹²

Viens no Šardēna interpretatoriem Lodoviko Galieni, runājot par Šardēna ieskatu par nežēlību, kas pavada evolūcijas procesu norāda, ka šī nežēlība bija dabā ne tādēļ, ka cilvēks krita grēkā, bet tādēļ, ka universs tika radīts tādā veidā, lai tas pilnveidotos, ejot cauri laikam.¹³ Turklāt, cilvēkam ir dota atbildība par universa uzlabošanu.¹⁴ Šardēns pats daudz nerunā par ļaunumu universā, tomēr, no tā, cik viņš ir teicis, var spriest, ka viņa uztverē tam ir sava veida didaktisks raksturs¹⁵. Attiecībā tieši uz cilvēces ciešanām viņš saka, ka, viņaprāt, tās līdzinās krusta ceļam.¹⁶

Runājot par laikietilpību, kas raksturīga evolūcijas procesam, viņš aizņemas Džuliana Hukslija vārdus, ka : „cilvēks ir evolūcija, kas sāk sevi apzināties.”¹⁷ Varētu teikt, ka evolūcijas ilglaicības vērtību viņš skaidro ar to, ka cilvēks, tāpat kā visi mūsdienu organismi, ir izgājis pilnu attīstības gaitu – no primitīvākās šūnas līdz pilnai apziņai.¹⁸ Tas nozīmē, ka cilvēks būtībā ir veidots kā būtne, kas ir cieši vienots ar visumu.¹⁹ Tik cieši, ka pat cilvēkā un visumā notiekošie procesi ir līdzīgi – piemēram, cilvēka vēlme izzināt lietas, meklēt kaut ko līdzinās evolūcijas procesam,

¹⁰ Aczel, 29

¹¹ Concilium, 114

¹² Milieu, 36

¹³ Concilium, 114

¹⁴ Phen., 226

¹⁵ Ibid., 313

¹⁶ Ibid., 313

¹⁷ Ibid., 221

¹⁸ Ibid., 220

¹⁹ Phen., 223

kurā, tāpat, kā izskatās, ir notikuši it kā eksperimenti – veiksmīgākām dzīvības formām, aizvietojoņiem neveiksmīgākās, u.tml.²⁰

Vispārējo bioloģiskās evolūcijas definējumu Šardēns papildina, izvirzot apgalvojumu, ka evolūcijas procesā, blakus organismu attīstības sarežģītībā un komplicētības organizētībā pieaugšanai, notiek arī apziņas koeficienta palielināšanās tajos, tādā veidā viņš izstrādā savu *komplicētības/apziņas likumu*.²¹ Pamatojumu šim apgalvojumam viņš balsta savā doktora darba pētījumā, kurā viņš salīdzināja Eocēna perioda zīdītāju smadzeņu apjoma pakāpenisku palielināšanos un sarežģītības struktūrā paaugstināšanos.²² Šos procesus viņš tiešā veidā sasaista arī ar apziņas līmeņa pieaugšanu.

Tomēr jāsaprot, Šardēna sintēzē galvenokārt dominē tieši Lamarka sistēma, kura īpaši neiedziļinās detaļās, bet vairāk tiek koncentrēta uz lielo sugu pārmaiņu piefiksēšanu.²³

Īsumā runājot, no fizikas, ķīmijas un astronomijas viņš izmanto novērojumus par matērijai raksturīgajām īpašībām – daudzskaitlību, vienotību un enerģiju. Daudzskaitlība ir novērojama gan dažāda veida matērijas daļiņās – elektronos, protonos, neitronos, atomos, molekulās u.t.t., gan cilvēku skaitā (nepārtrauktais cilvēku skaita pieaugums). Tas pats attiecas uz vienotību – matērijas mazās daļiņas veido lielākus ķermeņus, tādā pašā veidā, kā atsevišķi cilvēki veido cilvēci (šeit ir paralēle ar kristīgo kopienu kā Kristus miesu - kristoģenēzi). Šī matērijas, kā viņš saka, „konverģēšana” jeb „kondensēšanās” ir enerģijas caurstrāvota. Viņš, ērtības labā, pieņem, ka pasaulē ir tikai psihiskā enerģija, lai, kā viņš saka, neieslīgtu galējā duālismā (sadalojot enerģiju, fiziskajā un psihiskajā), kurai ir divi paveidi – (1) *tangenciālā enerģija*, kas savieno vienas Kompleksitātes elementus (atomus ar atomiem, cilvēkus ar cilvēkiem, u.tml.), un (2) *radiālā enerģija*, kas, palielinot sarežģītību un apziņu, virza uz priekšu evolūcijas procesu.²⁴

Blakus šīm matērijas īpašībām un tendencei „konverģēt”, viņš min arī „sazarošanos” (piemēram, sugu un pasugu) un „izplešanos” (piemēram, visuma

²⁰ Phen., 224

²¹ Ibid., 301

²² Aczel, 81

²³ Concilium, 115 - 116

²⁴ Phen., 65

izplešanās tendence) – attiecinot uz indivīda līmeni, viņš pielīdzina šo procesu cilvēka „involūcijai” (vēršanās uz iekšu – domāta kā apziņas padziļināšanās).²⁵ Tādējādi, sāk rasties noosfēras iedīgļi. Tad, palielinoties cilvēku skaitam, un, paralēli notiekot katra indivīda pašiedziļināšanās procesam, sāk veidoties arvien sarežģītākas organizētības un mijiedarbības formas – sāk rasties noosfēra.

Šeit, manuprāt, jau var sākt runāt par Šardēna sintēzes reliģiskajiem aspektiem.

Būtībā Šardēns savus reliģiskos ieskatus, pilnīgi atklāti, izklāsta tikai īsā grāmatas epilogā, tomēr viņš norāda, ka visa grāmatā aprakstītā virzība un darbība, viņa skatījumā, nevar noslēgties nekā savādāk kā saplūšanā ar Dievu.²⁶ Tādēļ sākumā apskatīsim tās kristietības detaļas, ko viņš izceļ, veidojot sintēzi ar evolūcijas teoriju, un pēc tam saslēgsim kopā visu iepriekš apskatīto.

Neskatoties uz nepatīkamajām attiecībām ar Baznīcu, Šardēns redz kristietību kā ideālo nākotnes reliģiju – viņš izceļ kristietības (1) spējas izturēt laika pārbaudi, (2) kā arī tās „personiskā, mīlošā Dieva” principu (kura pieņemšana, kā viņš norāda, dod cilvēkam iespēju šajā pasaulē „palikt atvērtam” visam labajam un gaišajam), (3) atvērtību dažādu sociālo slāņu un rasu cilvēkiem, (4) kristīgās mīlestības fenomenu un (5) tās augšanas spēku.²⁷

Dievs tiek redzēts kā „mīlošs” un „uzmanīgs” visuma vadītājs, kurš vēlas visuma pilnību. Dievs „rada, piepilda un šķīstī pasauli”, apvienojot to ar sevi. Kā šīs saplūšanas biblisko pamatojumu, viņš izmanto Pāvila 1. vēstules korintiešiem 15. nodaļas 28. pantu: „Bet, kad Viņam viss būs nodots, tad arī Dēls pats pakļausies tam, kas Viņam visu nodevis, *lai Dievs būtu viss iekš visa.*”²⁸

Kristus – iemiesojas cilvēcē un atpestī to no grēka, darbojas pasaulē, pārveidojot un virzot visu, kā saka Šardēns, „psihismu”, uz sevi.²⁹

Kristīgo mīlestību – tās universālā rakstura un tīrības dēļ, Šardēns uzskata par nooģenēzes augstāko attīstības punktu. Kad Kristus būs ievēdis cilvēci kristīgajā mīlestībā, tā sasniegs Omega punktu.³⁰

²⁵ Phen., 301

²⁶ Ibid., 301

²⁷ Ibid., 292

²⁸ Ibid., 293

²⁹ Ibid., 294

Omega punkts – Omega punkts ir visuma un Dieva saplūšanas punkts, kurš atrodas nākotnē, bet, caur Kristu un tā darbību, ir aktīvs arī tagadnē. Kristus un Dievs atrodas Omega punktā un virza visu evolūcijas procesu uz sevi.³¹ Kā raksta Šardēns, Omega punktu raksturo tā četri atribūti : 1. autonomija(neatkarība no laika un telpas); 2. aktualitāte(reāla darbošanās jau tagadnē); 3. neatgriezeniskums(nenovēršamība); 4. transcendence.³² Ir iespējams izsecināt, kā to Šardēna interpretatori arī dara, piekto Omega punkta atribūtu – personalitāti.³³

Pestīšana – blakus visām īpašībām, kas tiek atzītas kā ortodoksālas, pestīšana Šardēna sintēzē kļūst par evolūcijas procesa neatgriezeniskās virzības uz Omega punktu garantu.³⁴

Vēl, atsaucoties uz Jāni un Pāvilu, viņš izmanto terminu „*Kristoģenēze*” – Kristus miesas tapšana, kura, galu galā, arī ir pasaules piepildījuma priekšnosacījums.³⁵

Grēks – „*Cilvēka fenomenā*” Šardēns neskaidro grēku, tomēr viens no viņa domas attīstītājiem Dž. Moltmans(J. Moltmann), izvērsdams Šardēna domu par cilvēku, kā pasaules pilnveidotāju, norāda, ka pareiza universa veidošana un uzlabošana ir iespējams tikai tad, ja pastāv noturīga derība starp cilvēku un Dievu. Tad, tā kā cilvēks joprojām izvēlas nepaklausīt derībai, tad ciešanas ir joprojām klātesošas.³⁶ Vēl vienu ideju par grēku pauž Lodoviko Galieni, būtībā tas ir sastīts ar iepriekšējo domu – cilvēks savu brīvību izmanto, nevis, lai darītu labu, bet ļaunu.³⁷

Tagad, saliekot visu kopā, veidojas Šardēna uzskatu sistēma.

Evolūcijas neatgriezeniskajā, pestīšanas garantētajā virzībā uz Omega punktu, kuras laikā notiek dažādu matērijas daļu konvergēšana un saprāta pakāpeniska attīstība, *hominizācijas* procesā rodas cilvēks ar savām īpašajām apziņas spējām(piemēram, spēja domāt par pagātņi, nākotni, ar spēju nepakļauties pilnībā nepilnīgā visuma dabas likumiem, u.tml.) Cilvēka saprāta darbības rezultātā un

³⁰ Phen., 295

³¹ Ibid., 291

³² Ibid., 271

³³ Ibid., 292

³⁴ Ibid., 308(atsaucēs)

³⁵ Aczel, 75

³⁶ Concilium, 119

³⁷ Ibid., 120

pakāpeniska citu „īpaši domājošo indivīdu” skaita pieaugumam veidojas un pilnveidojas noosfēra. Cilvēka uzdevums ir pilnveidot universu. Kristus inkarnējas cilvēcē, atpestī to, norāda tās apziņai mērķi – kristīgo mīlestību. Virzībā uz šo kristīgās mīlestības kulminēšanu, visums pamazām tiek pilnveidots līdz brīdim, kad sasniedz savu galējo pilnību Omega punktā un saplūst ar Dievu.

Protams, Šardēns par šādu sistēmu tiek arī kritizēts – Baznīcas kritika jau nedaudz tika pieminēta. Šardēns, savukārt, izteica nožēlu, ka viņa laika Baznīca nespēj turēties līdzī laikam, neredzot, ka visa pasaule ir virzībā uz priekšu.³⁸ Viņa attieksme pret Bībeles burtisko interpretāciju attiecībā uz Ādamu un Ievu, kā visas cilvēces aizsācējiem un pirmatnējā grēka ierosinātājiem, bija skeptiska. Šie stāsti, viņa skatījumā, bija jāsaprot kā alegorijas, kurās attēlotie notikumi gluži vienkārši īsumā aprakstīja cilvēces stāvokli Dieva priekšā.³⁹

Attiecībā uz apvainojumiem par panteismu, viņš izteicās, ka tas, ko viņš „vēlas ieviest”⁴⁰, ir „legitīms panteisms”, kurā Dievs kā „universālais unifikācijas centrs” ir transcendentis un iepriekš-eksistējošs attiecībā pret radību. Turklāt, kā viņš raksta: „*jo, ja, ļaunākajā gadījumā, pasaules reflektīvie centri ir faktiski „viens ar Dievu”, tad šis stāvoklis ir iegūts ne caur identifikāciju(Dievs kļūst viss), bet caur diferenciāciju un mīlestības darbības komunicēšanu(Dievs viss ik katrā). Un tas ir būtībā ortodoksi un kristīgi*”.⁴¹

No zinātnieku puses nežēlīgākā kritika nāk no Petera Medavara – arābu izcelsmes angļu imunologa, kurš min dažādus grāmatas trūkumus un tajā skaitā arī to, ka Šardēna grāmata nevar būt „zinātnisks traktāts” – tā, viņaprāt, drīzāk iekļaujas „dabas filozofijas” kategorijā.⁴²

Tomēr katoļu baznīca mūsdienās atzinīgi izsakās par Šardēna darbu, uzskatot, ka viņš ir veicis savu daļu darba, kristietības un moderno laiku saskaņošanā.⁴³

Teijārs, viennozīmīgi, joprojām ir viena no autoritātēm ticīgo zinātnieku aprindās.⁴⁴ Kā viņš pats raksta, viņa darbs, iespējams, nav pilnīgs, tomēr, tas var

³⁸ Aczel, 167

³⁹ Ibid., 82

⁴⁰ Mind, 295

⁴¹ Phen., 310

⁴² <http://www.cscs.umich.edu/~crshalizi/Medawar/phenomenon-of-man.html>

⁴³ Aczel, 222

kalpot nākošajām paaudzēm kā ideju kopums, ko nākošie pētnieki varētu izvērst un uzlabot.⁴⁵

⁴⁴ Meņs, 292

⁴⁵ Phen., 290

Avoti

de Chardin, Pierre Teilhard. *The Divine Milieu: Ana Essay on the Interior Life*. Trans. New York: Harper & Row, 1960 (Milieu)

de Chardin, Pierre Teilhard. *The Making of a Mind: Letters from a Soldier-priest: 1914 - 1919*. Trans. Rene Hauge. New York: Harper & Row, 1962 (Mind)

de Chadrin, Pierre Teilhard. *The Phenomenon of Man*. Trans. Bernard Wall, intr. Julian Huxley. New York: Harper & Row, 1959 (Phen.)

Aczel D., Amir. *The Jesuit and the Skul*. New York: Riverhead Books, 2007 (Aczel)

Galleni, Lodovico. „Teilhard de Chardin: The Message”. In Bas van Iersel, Christopher Theobald, and Herman Haring, eds. *Concilium: Evolution and Faith*(February – December 2000)(Concilium)

Meņs, Aleksandrs. *Reliģijas pirmsākumi*. tulk. Juris Novogreckis, Marina Šķilvalte, Arnis Redovičs. Rīga: Fiam, 2000 (Meņs)

<http://www.mnhn.fr/teilhard/VieE.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/Henri_Bergson

<http://www.cscs.umich.edu/~crshalizi/Medawar/phenomenon-of-man.html>